

Anna Grześkowiak-Krwawicz: *O formę rządu czy o rząd dusz. Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*. Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2000, ss. 402.

Literatura Sejmu Czteroletniego wzbogaciła się w ostatnim czasie o obszerną monografię omawiającą publicystykę polityczną lat 1788-1792. Poprzez literacki tytuł książki *O formę rządu czy o rząd dusz* Anna Grześkowiak-Krwawicz sygnalizuje czytelnikowi ważną zmianę jaka dokonała się w okresie Sejmu Wielkiego zarówno w formie, jak i w samej treści pism politycznych.

Rozważania części pierwszej, zatytułowanej *W powodzi pism*, były punktem wyjścia dla omawiania fenomenu publicystyki Sejmu Czteroletniego. Przedmiotem uwagi Autorki stała się najpierw problematyka wolności słowa, jej roli oraz ograniczeń w piśmiennictwie publicystycznym lat 1788-1792, a także poszukiwanie uzasadnienia dla tak licznych i różnorodnych opinii współczesnych o prawie wypowiedzania własnych poglądów w sprawach publicznych. W pracy wykazano, iż publicystykę polityczną (liczbę piszących szacuje się na blisko 90 osób) przeznaczano głównie dla sejmującej Warszawy i szlacheckiej prowincji. W większości przypadków akcja publicystyczna liderów stronnictw sejmowych miała postać przemyślanych działań propagandowych, o czym świadczą zbieżność wielu argumentów i stosowanych chwytów polemicznych.

Na zakończenie części pierwszej Autorka sygnalizuje kierunki zainteresowań ówczesnej publicystyki, a także zestawia pewne jej cechy wspólne. Ważnym jest spostrzeżenie, że publicystyka lat 1788-1792 mało miejsca poświęcała sprawom zagranicznym. Przedmiotem zainteresowania było głównie zagadnienie organizacji władz państwowych, w tym przede wszystkim rozważania na temat zasady następstwa tronu. Należy zgodzić się z twierdzeniem, że kluczem dla zrozumienia zjawiska publicystyki politycznej z lat 1788-1792 jest słowo „dyskusja”, która towarzyszyła ciąglej wymianie myśli i poglądów. Dyskusja nie rozgrywała się, jak wcześniej, na linii pisarz – czytelnik, ale również pisarz – adwersarz polityczny, z którego opiniami polemizowano.

Do przemyślenia byłoby przeniesienie pewnych rozważań z części I do części III lub do rozbudowanego zakończenia. Niektóre poglądy i oceny znajdują swoje rozwinięcie oraz szersze uzasadnienie dopiero w dalszych fragmentach pracy.

W części drugiej, zatytułowanej *O formę rządu*, odnajdujemy najpierw omówienie publicystyki przedsejmowej będącej głównie konsekwencją wystąpienia S. Staszica. Przedstawiony przed rozpoczęciem obrad Sejmu Wielkiego program naprawy Rzeczypospolitej był niespójny i niezbyt radykalny. Dopiero publicystykę polityczną z lat 1788-1792 charakteryzowała wszechstronność tematów, a poruszane w niej zagadnienia reformy wojska, skarbu, sejmu, sytuacji stanów nieuprzywilejowanych oraz sukcesji tronu wskazują, iż zdawano sobie sprawę z konieczności równoległego reformowania wielu sfer ówczesnego życia politycznego, społecznego oraz gospodarczego.

Jak ustaliła Autorka, obalenie Rady Nieustającej zamknęło na jakiś czas dyskusję publicystyczną nad problemem organizacji władz państwowych. Zresztą niemal cały rok 1789 nie przyniósł spektakularnych dyskusji publicystycznych, za to ukazały się wtedy ważniejsze dzieła polityczne doby Sejmu Wielkiego. Omawiana monografia zawiera zwięzłą charakterystykę zawartych w nich koncepcji ustrojowych.

Zasługą publicystyki sejmowej było, iż problem miast i mieszczan zaczęto rozpatrywać nie tylko w aspekcie gospodarczym, ale głównie pod kątem przyznania mieszczanom prawa do współrządzenia państwem oraz korzystania z prerogatyw cywilnych i wojskowych, służących jedynie stanom uprzywilejowanym. Skoncentrowanie się przez Autorkę na pismach traktujących o prawach mieszczan pozwoliło zaobserwować pewne cechy odróżniające dyskusję nad prawami miast i mieszczan od pozostałych polemik publicystycznych doby Sejmu Czteroletniego. Ważnym spostrzeżeniem dotyczącym dyskusji nad poprawą sytuacji chłopów jest to, iż niektórzy autorzy akcentowali konieczność nadania im wolności osobistej.

Część trzecia i ostatnia, pt: *O rząd dusz* zaczyna się od omówienia ostrej polemiki wokół *Zasad do poprawy formy rządu* przyjętych przez Sejm w grudniu 1789 roku. Proponowane reformy ustrojowe oraz zbliżający się termin sejmików lutowych wywołały gwałtowny wzrost liczby pism politycznych. Najostrożniejszy spór publicystyczny Sejmu Wielkiego toczył się na kanwie następstwa tronu (wydano ok. 150 pism). I choć problem nie był nowy w XVIII-wiecznej literaturze politycznej, ranga jego tym razem była szczególnie duża. W tej części pracy Autorka miała ułatwione zadanie ponieważ problem sukcesji tronu jest – dzięki pracom Zofii Zielińskiej – jednym z najlepiej opracowanych zagadnień z okresu Sejmu Wielkiego. Zapewne dlatego starano się wypuklić sposób prowadzenia walki politycznej, klimat i cechy charakterystyczne ówczesnej publicystyki oraz to, iż dyskusja nad sukcesją tronu stanowiła część szerszych polemik nad sposobami i zakresem reform politycznych.

Prowadzone polemiki różniły się od wcześniejszych dyskusji precyzją i wszechstronnością wyrażanych opinii. Niejednokrotnie nawet w krótkich wystąpieniach przybierały one postać mniej lub bardziej kompleksowych propozycji rozwiązań ustrojowych. Szeroko wykorzystywanym środkiem w sporze o sukcesję tronu były odwołania historyczne. Powoływano się także na obce wzory ustrojowe, wykazując przy tym nieraz duże znanstwo problemu. Podkreśla to Autorka kilkakrotnie w swojej pracy, jednak bez szerszego komentarza, co u historyka ustroju może rodzić pewien niedosyt, ale i stanowić pewną inspirację do dalszych badań. Należy odnotować, iż szczególne zainteresowanie budziły wzory angielskie. Były też nawiązania do systemu amerykańskiego oraz rodzącego się niemal równolegle modelu francuskiej monarchii konstytucyjnej.

Druga połowa 1790 r. to swoiste apogeum walki propagandowej, bądź mającej uzasadnić bądź zdyskredytować linię polityczną stronnictwa patriotycznego. Ogłoszenie w sierpniu 1790 r. *Projektu do formy rządu* oraz zbliżający się koniec dwuletnich obrad sejmu i przygotowywane na listopad sejmiki złożyły się na wyraźny wzrost liczby pism politycznych. Wszystkie miały na celu przekonanie szlachty prowincjonalnej do racji swojego obozu. Jak wykazała Autorka, istota polemik wokół Konstytucji 3 Maja zawierała się w jednym słowie – wolność, a koncentrowała się przede wszystkim na sprawach ustrojowych. Przeciwnicy Konstytucji wskazywali głównie na utraconą wolność z uwagi na przyjęty model silnej władzy dziedzicznego monarchy. Z kolei zwolennicy Konstytucji ripostowali, iż jej wprowadzenie zabezpiecza Rzeczpospolitą przed magnacką dominacją i obcą interwencją, czyli pozwala na zachowanie wolności.

Wśród metod propagandowych, jakimi posługiwali się autorzy licznych pism politycznych z lat 1788-1792 szczególnie trzy zdają się tu wysuwać na plan pierwszy. Siła perswazji utworów, wypuklanie obrazu przeciwnika politycznego oraz manipulacje językowe mające przekonać odbiorców do przedstawianych poglądów. Pierwsze dwa zjawiska nie były obce wcześniejszej rodzimej tradycji piśmiennictwa politycznego, natomiast element ostatni był w zasadzie nowy, co słusznie w omawianej pracy zaakcentowano.

Podkreślenie w zakończeniu oryginalności i walorów polskiej publicystyki na tle angielskiej jest interesującym spostrzeżeniem, które zapewne mogłoby znaleźć uzasadnienie w odrębnej pracy. Prawem Autorki było zrezygnowanie z porównywania polskich pism politycznych doby Sejmu Wielkiego z pracami oświeceniowych filozofów i teoretyków państwa. Rzeczywiście obydwa gatunki wypowiedzi można uznać za odmienne. Jednak porównanie oświeceniowych wzorców, na które – jak sygnalizuje sama Autorka – wielokrotnie powoływali się polscy pisarze publicyści, uczyniłoby pracę jeszcze ciekawszą i cenniejszą.

Autorka wykazała, iż w okresie Sejmu Czteroletniego powstała nowoczesna publicystyka polityczna, która w prostej linii stanowiła kontynuację bogatych tradycji rodzimej literatury politycznej. Nie można było oczywiście wyczerpać wszystkich wątków związanych z publicystyką polityczną Sejmu Czteroletniego. Z bardzo dobrym efektem Anna Grześkowiak-Krwawicz skoncentrowała się na wybranych elementach, w tym głównie na analizie dyskusji, jakie toczyły się za pomocą pism politycznych nad zagadnieniami polityczno-ustrojowymi. Wskazała przy tym liczne cechy charakterystyczne oraz sposób funkcjonowania w społeczeństwie szlacheckim publicystyki doby Sejmu Czteroletniego.

Na podkreślenie zasługuje ujęcie przez Autorkę publicystyki lat 1788-1792 jako środka walki politycznej. Takie podejście do zagadnienia wniosło istotne nowości do wcześniejszych badań, które nie eksponowały lub pomijały to, do kogo adresowano ówczesną literaturę publicystyczną i co chciano przez jej wydanie osiągnąć. Autorka dobrze wywiązała się z postawionego sobie zadania i na tle argumentów rzeczowych niejednokrotnie przedstawiła środki wyrazu, styl i niektóre cechy formalne omawianych dzieł. Walorem recenzowanej pracy jest także to, iż sporo miejsca poświęcono twórczości publicystycznej mniej znanej, która niejednokrotnie lepiej od ówczesnych dzieł, oddaje klimat i sposób prowadzenia polemik politycznych tamtej doby.

Autorka dobrze panuje nad licznymi wątkami, przedstawia zagadnienie syntetycznie. W wielu przypadkach nie tylko uzupełnia i prostuje wcześniejsze ustalenia literatury przedmiotu, ale dokonuje nowych, w tym także co do autorstwa i czasu powstania niektórych anonimowych pism. Podstawa materiałowa badań jest imponująca. Stanowiły ją głównie pisma polityczne z lat 1788-1792, z których wykorzystano ponad 420. Dla historyka ustroju i prawa książka ma duże znaczenie. Co prawda, nie ma w niej szerszych analiz właściwych dla metody historycznoprawnej, jednak liczne spostrzeżenia, sugestie czy uogólnienia mogą wzbogacić dotychczasowe ustalenia i stanowić inspirację dla tej części nauk historycznych.

Dzieło Anny Grześkowiak-Krwawicz z całą pewnością stanowi duży krok w kierunku zakończenia prac podjętych przez R. Pilata, a kontynuowanych przez W. Konopczyńskiego, T. Kostkiewiczową, E. Rostworowskiego oraz Z. Zielińską nad zagadnieniem literatury politycznej Sejmu Czteroletniego.

Wojciech Organiściak (Katowice)

Antoine Agostini, *La pensée politique de Jacques-René Hébert (1790-1794)*, (= Coll. d. 'Histoire des Idées Politiques dirigé par Michel Ganzin), Presses Universitaires d ' Aix-Marseille 1999, s. 227.

Omawiana rozprawa ukazała się w ramach aktywnego od kilku lat Centre d'Etudes et de Recherche d'Histoire des Idées et des Institutions Politiques działającego na Wydziale Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Aix-en-Provence-Marseille. Teksty J.R. Héberta publicysty i polityka Rewolucji Francuskiej, były do tej pory studiowane jako element walki politycznej epoki, zwłaszcza okresu lat 1792-1794, kiedy to głosił on politykę rewolucyjnego ekstremizmu i pochwały terroru jako jedynej metody rozwiązywania problemów politycznych. Autor podjął szczegółową analizę twórczości publicystycznej Héberta celem ustalenia jego poglądów politycznych, jak i ich pewnej ewolucji w toku wydarzeń rewolucyjnych od 1790 do 1794. Stąd takie kwestie jak niejasny życiorys Héberta przed 1790, jak i problem kontekstu ściśle aktualizującego, który określał gros tekstów Héberta, zostały, niekoniecznie słusznie, na marginesie rozważań, które autor podzielił na dwie części: pierwsza, zatytułowana *Hébert, un patriote avancé*, obejmowała pierwszy okres jego publicystycznej działalności aż po sierpień 1792, druga, pt. *Hébert, un républicain extrémiste* okres terroru aż po śmierć bohatera zgilotynowanego zgodnie ze spiralą terroru robespierreowskiego, który to terror Hébert nie tylko stale popierał, ale i dążył do jego zaostrenia. Niewątpliwie, analizy szczegółowe autora są pożyteczne, ukazując ponad bieżącymi wydarzeniami pewne zasadnicze koncepcje socjalne i polityczne Héberta. Należy tu wspomnieć, iż Hébert, także z uwagi na specyficzny styl jego gazety *Le Père Duchêsne*, pisywanej manierą świadomych wulgaryzmów językowych, co miało